

A TUDÁS MINT TÁRSADALMI CÉL ÉS ESZKÖZ

Az ember történelme során mindig arra törekedett, hogy meghódítsa a természetet, hogy a természettel folytatott anyagcseréjét mind tudatosabban alakítva vivjon ki egyre nagyobb szabadságot a természet erőivel szemben. Ugyanezt tette és teszi az ember a társadalommal kapcsolatban is. Ebben a harcban csak most, a szocializmus építése kapcsán nyílik meg a lehetőség a teljes szabadság elérésére.

A marxista antropológia abból indul ki, hogy az ember nem egyszerűen a társadalmi termékek egyike, hanem olyan, önmagát szüntelenül meghaladó lény, aki maga alakítja társadalmi viszonyait és önmagát, történelmét, jövőjét. Az ember az egyedüli élőlény, aki célszerű akarattal rendelkezik, aki célra irányuló tevékenységet fejt ki. Miközben az ember ezt teszi, először képzelőerejével megtervezi azt, amit létre kíván hozni. Ha a változásnak objektív feltételei változnak - a lehetőségek növekednek, a változás lefolyásának ideje csökkenthető stb., - akkor az ember képességeinek ezekhez a megváltozott viszonyokhoz kell formálódniuk, de ez nem egyszerű lehetőség, hanem szükségszerűség is.

Lenin már a "Materializmus és empiriokriticizmus" c. művében arról írt, hogy az emberiség legfőbb feladata, hogy gazdasági fejlődésének objektív logikáját legfőbb vonásaiban átfogja, hogy utána ahhoz mind szabatosabban, világosabban és kritikusabban alkalmazhassa gondolkozását és tetteit.

Ennek megvalósításához a társadalmi-politikai feltételek csak most teremthetők meg. Napjainkban ezek az igények nemcsak az egyes emberek szintjén fogalmazódnak meg, hanem társadalmi méretekben, a tömegek vonatkozásában.

Most a társadalomnak mint specifikus egésznek a vizsgálata, a rá jellemző mozgástörvények, a történelmileg kölcsönös összefüggések és ellentmondások megértése feltételezi az ember magasszintű szellemi erőfeszítését, az anyagi világ változásával lépésttartó intellektuális magatartást, a tudás mind magasabb szintű jelenlétét.

Az ember szellemi képességeinek kibontakoztatásához ma mind a történelmi, mind a társadalmi lehetőségek nagyobbak, mint a történelem során bármikor. Most kérdés igazán, mi az ember és mivé lehet, elszenvedi-e passzívan a történelmi eseményeket, vagy alkotó módon részesévé válik azoknak. Ha valaha igaz volt, hogy a tudás hatalom, akkor most százszorososan, ezerszeresen igaz, most kap igazán értelmet a természet, a társadalom törvényszerűségeinek megismerése. Az ember szellemi képességeinek kibontakoztatása ma nemcsak lehetséges, hanem szükséges is, hiszen a kor, amelyben élünk, minden rezdülésével kívánja és kíváltja a szellemi aktivitást. Ennek következménye az a szellemi felélénkülés, amely korunkat egyre inkább jellemzi.

Társadalmunk fejlődésében ma előtérbe kerültek a tudati tényezők. Ma egyre fontosabbá válik, hogy a társadalom fejlődésének szubjektív tényezője, az ember megfeleljen a kor követelményeinek, élni tudjon a társadalom adta lehető-

ségekkel. Ma nyugodtan állithatjuk, hogy a társadalom anyagi életében rejlő lehetőségek nagyobbak annál, mint amit az ember képes kihasználni. A jövő sikerei is egyre inkább feltételezik a szabadon és tudatosan alkotó embert, aki ismeri a célokat, a célok eléréséhez vezető utat, és kész is résztvenni a célok megvalósításában.

Mindez együttesen azt jelenti, hogy társadalmunkban az ember szellemi arculatának átformálása feladataink között most előtérbe került. A szilárd szocialista meggyőződés, a kötelességtudat, a felelősségérzés, a magas szellemi képesség, a szakmai igényesség, az új emberre jellemző erkölcsiség, a munkához és más emberekhez való szocialista viszony kialakítása, az általános társadalmi kapcsolatok formálása, vagyis mindaz, ami az embert emberebb emberré teszi, ez került most közvetlenül napirendre. Ezeknek a célkitűzéseknek a megvalósítása mind az iskolára, mind az iskolán kívül folyó művelődési tevékenységekre igen nagy feladatot hárít.

A szellemi felélénkülés éppen ezért parancsolólag fordította a tudósok, a társadalom politikai és gazdasági vezetőinek figyelmét a tanulás, a tudás felé. Viták és fokozódó gyakorlati erőfeszítések jelzik a már megoldott és még megoldatlan problémákat.

xxx

I.

A társadalom szellemi életének ma központi problémája a tanulás, a tudás, annak szerkezete, folyamata és mélysége, ez okozza napjainkban a legtöbb vitát és nézeteltérést. Korunkban a tevékenységnek ebben a szférájában forradalmian új követelmények jelentkeznek, amelyeket elméletileg is tisztázni kell.

Tanulás és tudás az ember olyan jellemzője, ami történelme során mindig kimutatható. A tanulás képessége az ember egyik olyan tulajdonsága, amely nélkül az ember emberréválása elképzelhetetlen volna. A tanulás a kezdet kezdetén biológiai jellegű képesség volt csupán, és csak a fejlődés során változott egyre inkább társadalomformáló tényezővé. Marx a tudást az ember olyan specifikumának tartotta, amely történelmileg állandóan változik, amibe az emberi nem objektív és szubjektív összetevői, ismeretei, a tevékenység tapasztalatai és szokásai, a munka eredményében megtestesülő képességek stb. mind beletartoznak. Egyszóval a tudás fogalma alá vonta mindazokat a tényezőket, amelyek a természettel folytatott harcban - az anyagcserében - a társadalom megváltoztatásáért folytatott tevékenységben, az emberi kapcsolatok formálásában, az önmegvalósításban nyomonkövethetők. Értéke a cselekvésben van.

A tudás az ember tájékozódásának olyan eszköze, amely lehetővé teszi az ember számára saját helyének megértését, ennek jegyében való cselekvést, lehetővé teszi magatartásá-

nak a szükségleteknek megfelelő formálását. Viszont a tudás mindenkor magánhordja a történelem mindent meghatározó jegyét.

A tudás mindenkor történelmileg és társadalmilag meghatározott. A marxizmus klasszikusai már régen megállapították, hogy az ember tudatában lévő ismeretek és azok arányai sohasem mások, mint a társadalmi ember öntudatának különböző formái, vagyis ahogyan az élet változik, úgy tükröződik a tudatban is. Az ókorban és középkorban a fejletlen termelési folyamat következtében a döntő szó a humán ismereteké, a művészeteké és a vallásé volt. Ezek ismerete is leszűkült egy szűk elitre, ez felelt meg a fizikai és szellemi munka, a kultúra és tanulás közötti szakadásnak.

Az ember minden időben szert tett valamilyen tudásra, birtokolt valamilyen ismeretrendszer, a megismerésnek az ember mindig elért valamilyen fokára. Hogy ez a fok milyen volt, hogy mit ismert meg, az végsősoron nem függött tőle. A megismerésben és az ismeretszerzésben az embert mindig az irányította és mozgósította, hogy mire volt szüksége történelmi célkitűzéseinek megvalósításához. A társadalmi valóság és annak változása olyan kényszer, amelynek hatása alatt az ember mindent "önként" elsajátít.

Ahogy az élet változik, úgy tükröződik ez a tudatban is. Nem szubjektív elképzelések - akarás vagy nem akarás - azok, amelyek a változást vezérlik, hanem a társadalmi fejlődés valóságos folyamata. Az ember feladata "csupán" az, hogy felismerje ezt a törvényszerűséget, és ennek tudatában avatkozzon be, serkentse azt, amit serkenteni kell és tudatosan győz-

ze le azt, ami gátolja a fejlődést.

Napjainkban az embernek ez a képessége elsősorban a gyakorlati tevékenység szempontjából válik fontossá, mivel egyre inkább feltételévé válik a változás minden formájának. Vizsgálni tehát csak ebben az összefüggésben lehet.

Korunk kényszerítő erővel tudatosítja mind nagyobb embertömegekbe, hogy a tudomány egyre nagyobb méreteket fog ölteni, egyre inkább meghatározza jövőnket. A tudomány- mint kifinomult módszere az emberi cselekvésnek és gondolkodásnak - ősidőktől fogva elkísér bennünket. A kísérleti tudomány - a mai tudomány alapja - néhány évtizeddel ezelőtt született meg. A tudomány és technika összefonódása a múlt században indult meg, és századunk elején már a tudomány is, a technika is behatolt az iparba. A társadalom azonban csak a legutóbbi évtizedek elteltével mérte fel a tudományos elmélet közvetlen hatását, amely egyre növekvő ütemben formálja át magát a társadalmat is.

Napjainkban a tudás kapcsán külön kell szólni a szellemi sokoldalúságról. Korunk a gyors változások kora. Az ember a változásoknak nemcsak okozója, hanem a változások kényszerítő hatással vannak az ember formálódására is, az ember képességeinek alakulására. A változásokat el lehet szenvedni, és tudatos, cselekvő részesévé is lehet válni. Hogy melyik fog dominálni a kétféle hatás közül, azt elsősorban az dönti el, hogy az ember mennyire képes tudásban követni a változásokat. Az elégtelen tudás a változások hatásainak elszenvedését eredményezi. Ezért pl. a sokoldalú ismeret-tartalmat

nem lehet az ismeretek, a felhalmozott szellemi értékek oldaláról megközelíteni, hanem csak a gyakorlat, az ember mindenoldalu tevékenysége oldaláról.

Az már régen vitán felül áll, hogy a tárgyi ismeret, az egyes tudományos, művészeti vagy egyéb információk még nem jelentenek tudást, hanem csak feltételét képezik annak, bár a legfontosabb és egyre fontosabb részét. Ebből az is kiderül, hogy a szellemi sokoldalúság, a korszerű tudás nem egyszerűen sokfajta ismeretet jelent. Az ismeretek - tudományos, művészeti stb. - tárgykörének szélesítése és a mélységének fokozása bár igen fontos meghatározója az emberi fejlődésnek, de az ember mint társadalmi lény, és élettevékenysége szempontjából mégis csak egy oldalt fog át - az embernek mint gondolkodó lénynek az aspektusát. Az ember azonban nemcsak gondolkodik, hanem elsősorban tevékenykedik - dolgozik, így vagy úgy benne él a társadalomban stb. Ezen túl az ember tekinthető úgy is, mint biológiai lény, aki anyagcserét folytat, lakik valahol, szaporodik stb. A tudásnak ezekre az oldalakra kell vonatkoznia, de itt sem általában, hanem a történelmi és társadalmi követelményeknek megfelelően, ismeretrendszer^{rendszer} és gyakorlatra válthatóság egységében.

A tudás korszerűségét csak így lehet megközelíteni, más aspektusból nem. A mi embereszményünk a mindenoldaluan fejlett egyén. Ez a mindenoldalúság olyan formációt jelent, ami lehetővé teszi a kor megértését, a vele való azonosulási készséget, képességet az új befogadására és annak alkotására. Ebben az összefüggésben a tudás olyan tényezője az embernek,

amely létével lehetővé teszi az ember számára jelenének megértését, a jövő célkitűzéseinek megfogalmazását és annak megvalósítását. Csak ebben az összefüggésben lehet megkövetelni azoknak a jogi és társadalmi - erkölcsi köteleességeknek a rendkívül gondos teljesítését, amelyek a tudásfejlesztéssel - a tanulással - kapcsolatosak.

Kiindulva az alapvető célból, a szocialista, majd kommunista társadalom felépítéséből, a tudatosság és szabadság birodalmának megteremtéséből, a jó és értelmes élet együttes megteremtésének céljából közelítünk a tudás, a tanulás társadalmi helyének és szerepének meghatározásához is. A tanulásnak mint tevékenységnek eredményét a tudáson mérjük. Tanulni lehet ismereteket, magatartást, cselekvési motívumokat, beállítottságot stb. Ennek megfelelően a tudás sem pusztá ismeretbirtoklást jelent, bár napjainkban a közfelfogás így értelmezi. A tudásnak pusztá ismeretbirtoklásra való korlátozása felelt meg az olyan társadalmi formációnak, ahol a kultúra és munka, a fizikai és szellemi munka között kizárólagosság állt fenn. A szocialista társadalmi rendszer, a marxizmus-leninizmus nem tud mit kezdeni a mindentől elrugaszkodott tudással és az ezt célzó tanulás-felfogással sem.

A tudást a cselekvés serkentőjének, a tanulást a cselekvés részének tartjuk. Ebben az értelemben a tudás kettős mozzanatot foglal magába: a tudományos ismeretek meghatározott rendszerét és annak szüntelen alkalmazását a gyakorlati tevékenységben. A tudás tehát nem külső tartozéka az ember-

nek, hanem része minden tevékenységének.

A tudás társadalmi szempontból egyben jövőbelátás is. A törvényszerűségeket kereső és megismerő ember cselekedeteit nem mechanikusan ismétli, hanem a felismert szükségszerűség és lehetőség jegyében tevékenykedik. A szükségszerűség felismerése, a lehetőség eléréséhez szükséges eszközök létrehozása, azok mozgósítása egyaránt magasszintű tudást követel meg.

A tudást tehát mi a cselekvés serkentőjeként fogjuk fel, vagyis úgy, hogy szünet nélkül materializálódik, anyagi erővé válik. Napjainkban pl. a tudomány közvetlen termelő-erővé válásának lehetünk tanúi, és ennek megfelelően az ember tudatában is mind nagyobb arányokban kerül be a tudományos ismeret. A tudományok társadalmi szerepének növekedése együttjár a tudomány gondolkodásban játszott szerepének növekedésével is. Ebben a folyamatban végbemegy egy természetes szelekció, egy arányeltolódás, ami sohasem lehet szubjektív mérlegelés eredménye.

Alapvető világnézeti elveink is változtatást követelnek tőlünk. Mi nem egyszerűen megismerni akarjuk a világot, hanem megváltoztatni. Ha fontolóra vesszük az oktatás társadalmak évezredes fejlődése folyamán betöltött szerepét, akkor szinte kirajzolódik fő funkciója, ami nem volt más, mint hogy konzerváljon egy társadalmi csoportot, megővön egy gazdasági-politikai formációt. Az oktatás bizonyos mértékig biztonsági rendszer volt az uralkodó osztály kezében. Ennek megfelelően a múlt továbbadása volt az oktatás feladata.

Szocialista elveink szerint az oktatásnak - minden formájában - abban rejlik társadalmi hivatása, hogy segítségére van az embernek a változtatásban, kérdések felvetésében ott, ahol a hagyomány csak befejezett tényeket közöl. A jövőhöz való hozzájárulás - az, hogy a társadalmakban meglegyen az ujitó képesség arra, hogy a tegnapi és a mai világot a még előrelátható holnapi világtól elválasztó szakadékot nehézség nélkül le tudják küzdeni - ez a tudásfejlesztés végső célja.

A régi elképzelés és gyakorlat, amely tudáson az ismeretek birtoklását értette, ebből következően elavult. A tudásnak két lényeges összetevője van: meghatározott ismeretrendszer birtoklása és annak állandó gyakorlati felhasználása, vagyis tudni tudatilag és tudni megcsinálni. A tudás elsősorban megértést jelent, de a megértés viszont csak ott lehet, ahol a társadalmi gyakorlatnak megfelelően az ismerettartalmak meghatározott sorrendben egymásra épülnek, ahol kölcsönösen alátámasztják egymást, kiegészítik egymást. Az ilyen tudás kiindulópontja csak a gyakorlat és végcélja is a gyakorlatra váltás lehet.

Az UNESCO felnőttoktatással foglalkozó konferenciája hangsúlyozta, hogy a fejlődés egyetlen szóban foglalható össze: ember. "A fejlődés az ember, aki minden fejlődésnek a kezdete, a vége, a célja és az utolsó szava." - így hangzik a teljes mondat. A fejlődés tervezése az emberre összpontosított módszert igényel, vont le a végső következtetést a konferencia. Az ember tudása, mint fejlődési faktor, nemcsak a társadalom anyagi, technológiai aspektusára vonatkozik,

az eszmékre, az intellektuális szakavatottságra, a szokásokra, a viselkedésre, a beállítottságra.

Mindebből következik, hogy a tanulási célok tekintetében jelenleg egy magasabb fokozatra törekszünk, ami azt jelenti, hogy nemcsak a tények ismerete fontos számunkra, hanem megköveteljük a tanult ismeretek önálló reorganizálását, az ismeretek önálló feldolgozását, értékrendbe rakását, elrendezését. A tudás így kap a tanulás folyamatában és annak eredményeként új értelmet és tartalmat.

A tudás és ismeret gyarapításának feladata a tartós és módszeres alkalmazkodás mellett azért a képzési célban is döntő változásokat követel. Világunk átalakulását az jellemzi, hogy környezetünk belső összefüggéseinek egyre gyorsabban gyarapodó ismerete és ennek a tudásnak ezzel összefüggő technikai hasznosítása révén olyan gyors ütemben gyarapodó ösztudáshoz és képességhez jutunk el, melynek közvetlen tökéletes birása az individuum számára biológiailag lehetetlen. Tehát egy igényes képzésnek is be kell majd érnie azzal, hogy egyre kisebb hányadát közvetítse az emberi tudásnak és képességnek. Ez arra kényszerít, hogy folyamatosan felülvizsgáljuk és változtassuk a tananyagot, melynek mindenkor a jelenkor lehetőségeihez és szükségességeihez kell igazodnia, melyet azonban összességében feltétlenül az jellemez majd, hogy egyre több régi tudást és képességet kell ujonnan keletkezetttel pótolni. A lényeges hátrányok nélküli tehermentesítésnek, az adattárolásnak és az adatfeldolgozásnak egyre nagyobb mérvű felhasználásával a tudás területén

általános, a képesség területén részleges lehetősége kínálkozik. Ezért minden olyan személyes tényadattudásról le kell majd mondani, amely a közvetlen cselekvéshez és tájékozódáshoz nem szükséges, és az adattárolókból - lexikonokból - való lehívás révén mindenkor rendelkezésre bocsátható.

Ennek a lemondásnak a multban magától értetődővé vált és sokak számára még nélkülözhetetlennek tűnő tényismeretek is áldozatul esnek majd, mert az eddiginél sokkal nagyobb erőfeszítés szükséges ahhoz, hogy megteremtsük a jelenkor megértésének és a gyors változásához való állandó alkalmazkodásnak szellemi előfeltételeit. A multa vonatkozó sok tényadattudásról le kell majd mondanunk: ezzel szemben sokkal teljesebb áttekintést kell kapnunk azokról, a jelenkorban lényeges erőkről, melyek a jövőbe vezetnek el. Azért, hogy ezt lehetővé tegyük, egyfelől sokkal alaposabb tudás szükséges magukról az emberekről, másfelől viszont a mai átlagot jóval meghaladó ismeretekre és képességekre van szükség az egzakt tudományos vizsgálódások és módszertan területén.

Abban a világban, melyet egyre inkább az emberi szellem alakít ki, minden döntéshez elengedhetetlenné válik a tudományos gondolkodás képessége. Ez korántsem csak a technika területére áll, hanem általában az élet valamennyi területére, például a politika feladataira is.

A társadalomtudományokba való bepillantás elengedhetetlen ahhoz, hogy az individuum tisztában legyen önmagával, és beilleszkedjék a társadalomba. Az emberi érzésvilág alapvonásai ismeretének az eddiginél nagyobb mértékben kell magá-

tól értetődő dologgá válnia, mivel az az emberi viselkedés megértésének elengedhetetlen feltétele. Ez egyúttal egyik lehetősége lesz annak, hogy a manipulálásból, valamint a spekulatív gondolkodással való ellenőrizhetetlen összekapcsolásból eredő visszaéléstől megkíméljük az embereket. Ugyanakkor ez a lelki indítékok összehasonlíthatatlan energiatar-talékait is felszabadítja, hogy azokat tudatosan kitűzött cé-lokra használjuk fel.

Az ilyen forradalmi változásnak egyúttal előfeltétele, hogy az összes általános érvényű értékrendszereket és megrög-ződött viselkedési sémákat újra meg újra kritikailag megvizs-gáljuk abból a szempontból, hogy a jelenkori szituációkkal mennyiben állanak összhangban. A követelmény, mint olyan nem látszik ujnak, mert a régi értékrendszerek leváltása minden nagyhorderejű fejlődés és alapvető átalakulás ismérve volt. Mindemellett két lényeges különbség van a multtal szemben. Egyfelől az újjárendezéseknek az ujonnan érvényesülő eszmé-nyekből, ideológiai elvekből kell következniök, aminek alap-ján a közvetlen környezet változásaiból származó hatásokat értelmezni kell. Másfelől a meglévő állandó bírálatának kö-vetelményét az oktató nemzedéknek be kell oltania a tanuló nemzedékbe, azaz az állandó átalakulását elvvé kell emelni.

II.

Az általános kortendencián túl a szocializmus mint megvalósuló társadalmi valóság külön is rányomja megkülönböztető jegyét a tudásra. A szocialista társadalom embere éppen azzal tűnik ki, hogy a kellő ismeretek elsajátítása és alkalmazása mellett tudatában van annak, mit miért cselekszik, ismeri a társadalmi fejlődés törvényszerűségei irányát. A szocializmusban éppen ezért a tudományos, művészeti és technikai ismeretek elsajátítása természetes emberi szükségletté válik, a társadalmi haladás szocialista útja nélkül elképzelhetetlen. A szocializmus feltételezi és ki is váltja ezt a tudást.

A szocializmus mint társadalmi formáció lehetővé és szükségessé teszi a szabad és tudatos cselekvés kialakítását társadalmi méretekben. Ennek gazdasági és politikai feltételei már megértek, megteremtése elodázhatatlanná vált. Ezt teszi időben sürgetőbbé a tudományos-technikai forradalom, amely nemcsak kiváltja a tudományos gondolkodást, hanem a megvalósulás feltételeként is igényli.

A tudás magasabb szintre való emelését szükségessé és lehetségessé teszi az a tény is, hogy a társadalmi összgyakorlat tartalma elmélyült és differenciáltabbá vált, lehetségessé és szükségessé vált a hosszú távon való gondolkodás. A bonyolult társadalmi folyamatok megértése, a résznek és egésznek együttlátása igényli a tudatosság növelését, de egyben a tudatosság magasabb szintje feltétele a jelentkező

feladatok megoldásának is.

A kommunista társadalom célját az ember immanens erőinek kifejlesztése képezi. Ez a cél egyaránt magában foglalja az ember testi és intellektuális erőforrásainak kifejlesztését. Tudvalevő, hogy az ember lehetőségeinek még egy kis részét sem használja fel kellő mértékben. Ha pl. a tehetséges vagy speciálisan begyakorlott emberek egyes képességei rendkívüli fejlődését rendszerint más, legtöbbször a természetes intellektuális adottságaik és testi kvalitásaik igen középserű fejlődése kíséri.

Sürgeti a feladatok megoldását, hogy már most is ellentétek vannak a társadalom nagy tömegeinél levő empirikus szemlélet és a valóságban létező világ és a változásának megértése között. A gyors változás, a társadalom anyagi folyamataiban, a tudomány és technika eredményeként jelentkező új alkotások tömege, azok megértése már most is problémát okoz. Csak nehezíti ezt a helyzetet az is, hogy az empirikus szemlélet, ami kötődik a szemléletességhez, egyoldalúságával lehetetlené teszi a változás törvényszerűségeit megérteni képes elvont gondolkodás kialakulását.

Végül hangsúlyozni kell, hogy a kulturális és általános nevelési munka klasszikus céljaihoz, a tudás és ismeret, valamint a műveltség lényegét adó magatartás formálásához ma mind nagyobb mértékben zárkózik fel az az igény, hogy az embert alkalmassá kell tenni az egyre gyorsuló változások befogadására, képessé kell tenni a vele való azonosulásra. A hagyományokat kritikai felülvizsgáló, az évszázadok óta

megrögzött szokásokat állandóan mával szembeesítő és összehangba hozó gondolkodás és cselekvés kialakítása válik ma szükségessé.

Korunkban az elmúlt évezredekkel ellentétben a tanulás megszűnik az emberi cselekvés kezdete lenni, kezdi átfogni az egész életet. A fiatal éveket éppugy kíséri, mint a felnőtt kort, nemcsak felkészít az életre, szabályozni is kezdi azt, a munkában és a pihenésben az élet végső határáig.

A társadalmi feladatok élére többek között a korszerű tudás kialakításának kell kerülnie, amelynek fő célja az új és egyúttal modern ember nevelése, tartalmát tekintve első-sorban az általános és szakképzettség magasabb színvonalra való emelésére kell irányulnia. Mindkét említett terület összefügg az intelligenciával és a szakmai képesítéssel, az alkotással és a kezdeményezéssel, az állampolgári magatartással, a társadalmi felelősségérzettel, a gazdaságossággal, a munka termelékenységének növelésével stb.

A szocialista társadalomban éppen ezért a tudomány nemcsak a megismerés eszköze, hanem folyamatosan egyre inkább az új társadalom építésének eszköze is válik. Ez magyarázza azt a törekvést, hogy a tudomány eredményeit mind gyorsabban kívánjuk bekapcsolni a termelésbe, az ember mindennapi gyakorlati tevékenységébe. Ma már általánosan elfogadtatott tervezési elv, hogy a gazdaságban elképzelt haladás csak úgy oldható meg sikeresen, ha valamennyi népgazdasági ágban tervszerűen alkalmazzuk a tudomány legújabb eredményeit. Ennek elsődleges feltétele, hogy az ember - mint mindenféle

haladás legfontosabb tényezője - mind nagyobb mértékben vall-
hassa magáénak a tudomány igazságait.

A tudásfejlődés történelmi folyamatában most olyan
változás megy végbe, amilyennel a megelőző korszakokban az
emberiség nem találkozott, nem is találkozhatott. Most nem
egyszerűen az eddigi ut folytatásáról van szó, a társadalmi
szükséglet most nem az eddigi fejlődésre jellemző mennyiségi
változás továbbfolytatása, hanem - határozottan mondhatjuk -
forradalmi változás, mind a tartalomban, mind a formákban.

Pl. az ésszel és alkotói akarattal bíró embert az el-
lentmondás, az érvélés, a vitatkozás, az emlékezés, a bevé-
sés lehetősége kötelezte és kötelezi el a teremtő evolúciónak.
Ez a folyamat ütemeit és méreteit tekintve most sokszorosán
felülmulja a természetes fejlődés minden eddig ismert ütemét.
Hozzá kell szoknunk ahhoz, hogy alaposan megismerjük magunkat,
a környező természetes és mesterséges világot, megtanuljuk
alkalmazni a tudományt tevékenységünk minden formájában.
Most a tudomány adta lehetőséggel élve válogatnunk kell ismer-
eteink, hagyományaink között, és gyorsan meg kell szabadulni
mindentől, amit tudatlanságunk vagy társadalmi fejletlenség-
günk szült. Képesnek kell lenni arra, hogy érzékeljük és is-
merjük azokat a törvényszerűségeket, melyek jövőnket meghatá-
rozzák, vagyis el kell köteleznünk magunkat a tudománynak.
Jövőnk attól függ, hogyan élünk azzal a hatalommal, amellyel
a tudomány felruházott minket.

A gyorsan fejlődő szocialista társadalomban a tömegek
tudása és ezzel együtt az oktatás egyre inkább szabályozó erő

szerepét tölti be, mind a termelőmunkában, mind a politikai fejlődésben. Napjainkban mindinkább elmondható, hogy a szociális problémák megoldásának kulcsa is - mivel társadalmi rendszerbeni feltételei vannak - a tanulásban, a tudásban van. Talán most már el lehet mondani, hogy társadalmunkban az emberek jelentősebb része eljutott az emberiség fejlődésének felnőtt korát jelentő első napjaihoz, amikor mindent jobban meg kell gondolni, amikor minden újabb lépés megtétele előtt elengedhetetlen a szellemi erőfeszítés. A megoldandó feladatok sorába került a szellemi magatartás és intellektuális beállítottság kialakítása. Elsősorban a felnövekvő fiatalságot kell ebben a szellemben nevelni.

A most kibontakozó változás lényegéhez tartozik, hogy kialakul a "tanuló társadalom".

A régi Athénban a tanulás azok részére, akiknek ehhez a lehetőséget a rabszolgák munkája megteremtette, nem meghatározott órákhoz, helyzethez és életkorhoz kötött, különálló tevékenység volt, hanem társadalmi cél. Most - hála a társadalmi haladásnak, a tudománynak és technikának - nem kevés számú ember lehetősége az ilyen értelemben vett tanulás, az egész társadalomé, a társadalom természetes szükségleteként megjelenő igény. Milliók számára válik a tanulás társadalmi céllá és szükségletté.

A szocialista társadalom emberének többet kell tudnia arról, hogyan hozza ki önmagából a legjobbat, a legtöbbet a jobb és értelmesebb életet, többet kellene tudnia a társadalom szervezetéről, arról, hogy az miként szabályozható, többet

kellene tudnia az őt körülvevő fizikai világról stb. és mindezt azért, hogy a világot és önmagát úgy változtassa, hogy annak eredményeként megteremtődjön a teljes szabadságot jelentő harmónia.

A felépülő új társadalom dolgozóinak szellemi gazdagsága feltételezi a legmélyebb eszmei meggyőződésnek és a széles politechnikai műveltségnek összekapcsolását az erkölcsi tökéletesedéssel és a fejlett esztétikai ízléssel. Az új társadalom embere harmonikusan fejlett személyiség kell, hogy legyen, aki egyesíti magában a kommunista meggyőződést, az erkölcsi tisztaságot és a fizikai korszerűséget.

A tudás ebben az értelemben válik a haladás feltételévé. Az emberré válás eddigi folyamata bizonyítja, hogy a tanulás mint emberi képesség, feltétele volt ennek a folyamatnak. Mindent összevetve a megvalósuló szocializmus, a forradalmi átalakulás feltételezi az ember képességeinek gyors fejlesztését, közülük is elsősorban a tudását. A jövő emberének tudása nem öncélú ismeretekből kell, hogy álljon, hanem olyanokból, amelyek ahhoz szükségesek, hogy az ember létezni tudjon.

3

Az új társadalom munkában születik, az anyagi és a szellemi javak létrehozásában. Munkában születik az új ember, aki kulturált, szellemileg fejlett, tudományosan és technikailag képzett személyiség, akinek a tudás az életének szerves része. A munka emberének állandó, szakadatlan és egyre növekvő tökéletesedése rendszeres és tömeges hozzászoktatása az ismeretekhez, a tudományhoz, a művészethez, a szocialista

társadalmi formáció szellemi fejlődésének egyik jellemző törvényszerűsége. A szocialista meggyőződésű ember kialakulása mindenekelőtt a tömegek eszmei nevelését tételezi fel, hozzá szoktatást az ismeretekhez, a kultúrához és a marxista-leninista világnézet elsajátításához, aminek át kell mennie a társadalom minden egyes tagjának tudatos meggyőződésévé.

A szocialista társadalom építése hozza létre a személyiség kibontakozásának feltételeit. Az emberek minden egyéni vonása, minden benne rejlő tehetsége és adottsága feltárul, és az új társadalom viszonyai között mélyebben és teljesebben nyilvánulhat meg. "Az egyén igazi szellemi gazdagsága" - jegyezte meg K. Marx - minden tekintetben tényleges viszonyainak a gazdagságától függ."

Az új társadalom embere intellektuálisan csak úgy növekszik, mint egy valamilyen közösség tagja szoros szellemi és munkaérintkezésben az őt körülvevő emberekkel, s éppen a társadalmi viszonyainak ebben a gazdagságában rejtőzik valódi szellemi gazdagságának az oka.

Marx Károly a szocialista társadalom fontos vonásaként huzta alá a következőt: az ember minden szellemi lehetőségének általános fejlődése és az ember teljes felszabadulása. Már a szocializmus feltételei között valóban minden dolgozó ember előtt megnyílik az alkotó gazdagodásnak és a szellemi értékek megszerzésének határtalan lehetősége. A kommunizmus idejére minden pozitív emberi vonás tökéletesedik, és az anyagi és a szellemi kultúra minden szférájában megteremti gyümölcseit. A maga teljes szélességében kibonta-

kozik "valamennyi ember hivatása, küldetése és feladata, az, hogy teljes egészében kifejlessze a maga képességeit."

A személyiség teljes intellektuális fejlődésének lehetősége kialakul és meghatározott mértékben megvalósul már a szocializmus korszakában, mivel a szocialista társadalom érdekelte minden ember sokoldalú és harmonikus fejlődésében. Minél gazdagabbak, kulturáltabbak és képzetebbek lesznek dolgozó tömegek, annál aktívabban, tudatosabban tudnak részt venni majd a szociális alkotásban, és ezzel következőképpen gyorsabban, intenzívebben fog fejlődni az egész társadalom is.

Az így megfogalmazott feladatokból következik, hogy napjainkban egyre nagyobb segítséget kell nyújtani a társadalom valamennyi dolgozójának ahhoz, hogy alkalmazkodni tudjon a gyors változásokhoz, hogy miközben alakítja saját környezetét, maga is formálódjon. Olyan szellemi képességeket kell kialakítani a szocialista társadalom széles dolgozó tömegeinél, aminek birtokában az egyén a társadalmi hatások elemzése és bírálata alapján racionálisan dönteni tud és a döntésnek megfelelően képes kialakítani tevékenységének irányát, valamint viselkedési formáját. A feladat megvalósításánál figyelembe kell venni a következőket:

- 1./ Most a magasszintű tudás igénye nem kevesek szükségleteként jelenik meg, hanem a társadalom szükségleteként. Másik oldalról a társadalmi fejlődés nemcsak igényli a tömegek tudásának gyorsabb és minden emberre kiterjedő folyamatát, hanem lehetővé is teszi, feltételezi és kiváltja azt. Ez a társadalmi determináltság egyben tartal-

mát tekintve a köznapiság, az elemi ismeretek szintjén volt. Ez következett a termelés szintjéből, a termelőeszközök színvonalából, a társadalom jellegéből stb. Most egyre inkább megjelenik a tudományos gondolkodás igénye, a tudásnak a mindennapi empirikus ismeretek szintjéről az összefüggések ismeretének szintjére való emelése.

A tudás társadalmi szerepének növekedését mutatja, hogy a megismerésnek adott fokára elért emberek százszázalékánál jelenik meg az igény a köznapi szinten álló tudásának a tudományos gondolkodás szintjére való emelése. Ebben kifejeződik az az út, amit a társadalom megtett a fizikai és szellemi munka, valamint a kultúra és munka közötti szakadék felszámolásában.

- 2./ Napjainkban éppen a társadalmi munkamegosztásból adódó részfeladatok megoldása szükségessé teszi, hogy fokozott erővel munkálkodjunk az alkotás feltételeinek megteremtésén és ezek közül is a hozzá szükséges tudás létrehozásán. Az alkotás az ember saját lényegét megvalósító folyamat, az ember önmaga megvalósításának folyamataként fogható fel. Az alkotás mint igény, egyenes arányban van a szellemi serkentettséggel, olyan éhséggel, amely elsősorban belülről fakad. Ezért az emberek tömegeit kell megtanítani alkotni. Pl. ezelőtt az újitás csak a tudomány, a technika és a művészet embereinek volt feladata, ezzel szemben ma az újitás be kell, hogy hatoljon minden egyén mindennapi tevékenységébe, annak minden formájába. Újítani, alkotni csak kellő ismeretek birtokában lehet.

3./ Eddig a tudás többnyire az ember külsődleges tartozéka volt /"okos ember"/, most viszont éppen a szocializmus célkitűzéseiből és megvalósulási folyamatából adódóan "közelebb kerül egymáshoz a munka és kultúra, a munkán belül gyorsabban növekszik a szellemi hányad stb. - a tudományos ismeretek rendszerezett elsajátítása és gyakorlatban való felhasználása társadalmi szükségletté válik, az ember természetes tartozéka lesz. A tudás egyre inkább megszűnik a munkától különvált rész lenni és válik azzá, amivé válnia kell: az ember természetes sajátjává".

III.

A tudás terjesztésének, az ismeretek továbbadásának, mindig van egy korhoz és elérendő célhoz kötődő technikája, amit esetről esetre ki kell dolgozni és alkalmazni. Ebben a legfontosabb mindig a tartalom, az eszközök és célok összeegyeztetése, a szükségletek és lehetőségek számbavétele. Az így jelentkező feladatok megoldásának keresésében napjainkban egyre nagyobb a nyugtalanság. A kényszer kettős irányu. Egyrészt a modern társadalomban a változások felgyorsulása igényli és kiváltja a tudás állandó és gyors változásának igényét, másrészt mind több ember - mint egyén - ismeri fel, hogy a tanulásnak az egész életre ki kell terjednie. Mindkét irányból jövő kényszer újabb és újabb feladatok elé állítja a tudás fejlesztésével foglalkozó szervezeteket és intézményeket, az iskolától a tömegkommunikációs eszközökig.

Abból kell kiindulni, hogy a mai világban csak az az ember képes emberi életet élni, alkotó módon résztvenni a mindennapok tevékenységében, aki amellett, hogy rugalmasan képes alkalmazkodni a megváltozott szituációkhoz - amit őnmaga teremt magának -, ugyanakkor az alkotó szakember szakavatott relativ autonómiájával is rendelkezik. Ezt az autonómiát, alkotó magatartást csak a sokszínű tanulmányi lehetőségekkel, a differenciált tartalmakkal és formákkal lehet elérni. A gyors változásokhoz ezért a tudás fejlesztésével kell segítséget nyújtani valamennyi dolgozónak.

A ma emberének problémáját többek között az adja, hogy be kell rendeznie a változásnak arra az állandó folyamatára, amely a környezetében megszakítások nélkül végbemegy, és amely tőle a gondolkodás szakadatlan megváltozását is megköveteli. Másik probléma, hogy a tudás tartalmát adó ismeretek terjedelme gyorsan - a történelem előrehaladásával egyre gyorsabban - növekszik, és a társadalmi szükségleteknek megfelelően /de az egyes tudományok belső fejlődéstörvényeiből adódóan is/ az ismeretek felhalmozásában is végbemegy az egyenlőtlen fejlődés, amely a tudásban is arányváltozásokat követel. Nem véletlen, hogy napjainkban olyan sok szó esik arról, hogy mennyi tudományos és mennyi egyéb, pl. művészeti ismeretre van szüksége a ma emberének, vagy, hogy a tudományos ismeretek esetében mennyi legyen a természettudományos ismeretek és mennyi a társadalomtudományos ismeretek aránya.

A szabadidő várható növekedését a szabadidő - intézmények, tehát a klubok, kulturtermek, művelődési otthonok és kulturparkok, sportpályák és uszodák, művészetbarát egyesületek, turistacsoportok, menedékházak stb. fejlődése fogja követni, amelyek részben kompenzáló, részben maguk is tudást fejlesztő funkciót töltenek be. Fel kell tételezni azt is, hogy az urbanizáció a hetvenes évek második felében meggyorsul, s hogy a kulturált és nevelőhatású pihenés problémájának megoldása ebben az időben kiéleződik. Mindez a szervezésen túl az oktató-nevelő munka számára is speciális feladatokat jelent.

A közvetlen célkitűzés egyre inkább úgy fogalmazódik meg, hogy minden dolgozó férfi és nő számára gondoskodnunk kell a továbbképzésről, úgy hogy egyben meg is szervezzük szabadidejének ésszerű felhasználását. Egyre inkább a gyakorlati következtetések szintjére kerül az a gondolat, hogy a tanulás nem korlátozódhat a formális iskolai oktatásra, hanem annak számtalan formában, számtalan intézményen keresztül kell realizálnia. Ezen túlmenően biztosítani kell, hogy a tapasztalatokhoz kötődő ismeretszerzést - mint egyoldalu folyamatot - kiegészítse, sőt megelőzze a tanuláson keresztüli ismeretgyarapítás.

Régen a tudás megszerzéséhez az ut elsősorban és szinte kizárólag a könyveken keresztül vezetett. /Nem véletlen, hogy minden nagy személyiség életrajzában olvashatunk arról mennyi könyvet olvasott, mennyire szerette az életrajzi regényeket, történelmi és tudományos írásokat stb./ A mai világ szintén bőven kínálja a könyveket, de melléjük felzárkóztatja a televíziót, rádiót, filmet, utazást, magnót és hanglezet stb. A többcatornán érkező ismeretek már önmagukban is megkövetelik a rendezést, hogy ne egyszerűen csak vegyes keverékként ülepedjenek le. A rendeződésnek is a törvényszerűségek, a valóság ismeretének alapján kell történnie, nem a véletlenszerűség jegyei alapján.

Ebből következik, hogy az állandó tanulásra, a korszerű tudásfejlesztésre való áttérés valósággal forradalmasítja az oktatást. Ennek a forradalmi változásnak a végrehajtásához csupán a hagyományos iskolarendszer oldaláról közeled-

ni, egyet jelent a sikertelenséggel.

A tankötelezettség határa világszerte egyre feljebb kuszik. Mind többen járnak iskolába 18, 22 éves korig. És az említett jelenségek következtében nincs megállás. Egyre inkább a holtig tanulás lesz a normális állapot. Elmosódik az "életre való felkészülés" és az "élet" határa. Nemcsak a munkát kíséri szüntelenül továbbtanulás, az átképzés, hanem az iskolába is betör a munka.

Az általános iskolát végzők további tanulás - választása, majd később pályaválasztása az egyén sorsát nem zárja le, hanem távlatot nyit előtte. A dolgozók középiskolái és egyetemei, a más pályára lépés, a továbbtanulás soha le nem zárható perspektíváját biztosítják minden felnőtt számára. Ma szakmunkásból technikussá, elektroműszerészből mérnökké, középfoku technikusból felsőfoku technikussá képezheti magát az, aki szakmáját hivatásnak tekinti és - bontakozó képességei alapján továbbtanulva - magasabb szintű munkára vágyik.

A permanens és az egész társadalomra kiterjedő képzés megvalósítása feltételezi az egyetem és munka, az iskola és tömegkommunikáció, a pedagógusok és más értelmiségiek együttműködését, a központi tervezést és jól koordinált irányítást. Ennek első lépése lehet egy olyan szemléletbeli változás, amelynek eredményeként - elsősorban a hagyományos iskola hiveinél - azonos helyre kerül az iskola és iskolán kívüli képzés minden formája.

A permanens képzés igénye egyben egy másik igény meg-

fogalmazását is jelenti: ki kell alakítani az iskolán kívüli képzés hatékony formáit. Mivel az iskola sem számszerűen, sem a sajátos igények miatt nem válhat a permanens képzés egyedüli műhelyévé, szükségessé válik hatékony, eddig talán nálunk szervezetten és tudatosan nem eléggé alkalmazott formák bevezetése. Az ilyen változás egyben azt is jelenti, hogy növelni kell azoknak a társadalmi szervezeteknek és intézményeknek az oktatásban játszott szerepét, amelyek eddig is ezen a területen tevékenykedtek.

Szükséges, hogy a felnőttek teljesen megértsék, hogy megfelelő iskolai munka révén minden állampolgár számára lehetségessé válik az önálló tanulási készség és szokások elsajátítása. Ezek a készségek és szokások segítenek nekik abban, hogy elérjék a bonyolult, modern társadalomban való feladatvégzéshez szükséges tudás minimumát.

A közös feladatok megfogalmazásánál ki kell emelni a következőket. Elsősorban - állandó folyamatként - új igények kielégítéséről kell gondoskodni a társadalom, a tudomány, a technika fejlődésének megfelelően. Másrészt továbbra is biztosítani kell a fejlődésben lemaradt személyek továbbtanulási lehetőségét, ösztönözni kell őket arra, hogy befejezzék a be nem fejezett tanulmányaikat. Harmadrészt biztosítani kell az egymásraépülést, a különböző szintekről induló embereknek úgy, hogy ennek eredménye a permanens oktatás legyen. Továbbá biztosítani kell, hogy a tudásfejlesztés, az egyes tudományok elsajátítása összhangban legyen a munkából fakadó, a szakmák szüntelen változó igényeivel. Végül be kell

rendezkedni arra, hogy mindezt elsősorban munkaidőn kívül kell elvégezni. Az így felvázolt feladatok igénylik, hogy az ismeretterjesztési, tájékoztatási módszerek és rendszerek új formáit nozzuk létre, vagyis találjuk meg az így jelentkező feladatok megoldásához vezető legjobb utat.

A társadalmi valóságból fakadó differenciálódó igények a tanulás differenciálódásához is vezetnek, ami egyben azt jelenti, hogy a tanulás egyre inkább individualizálódik. Az oktatási formáknak - a segítségnek - éppen ezért követnie kell ezt az irányt, biztosítva, hogy modern oktatási formákban és módszerekben olyan lehetőséget kínáljunk, amely lehetővé teszi, hogy ki-ki "individuális" elképzeléseinek megfelelően alakíthassa ki tanulmányait, annak tartalmát, formáját, ütemét.

A művelődési alkalmak egyenlőségét kell különböző módon szervezett tanulás segítségével biztosítani. Az oktatási formáknak lehetővé kell tenni, hogy mindenki elhatározásának megfelelően tanuljon, igényeit megfelelő formában elégíthesse ki, számára legadekvátabb formában képezhesse magát, a társadalomnak viszont biztosítani kell, hogy az ilyen tanulási rendszer szervesen beépüljön a társadalom oktatási rendszerébe.

Ezek a célkitűzések korszerű tanmeneteket igényelnek, korszerű feltételeket, tanulási formákat, olyan képzési rendszert, amelyben mindenki megtalálhatja számára legjobban megfelelő formát. Ezért különleges fontosságot kell tulajdonítani a továbbképzést szolgáló különböző zárt és nyitott for-

máknak. Mindezek azonban csak akkor szervezhetők meg, hozzátólk működésbe hatékonyan, ha modern tanulási pszichológia, elsősorban a felnőttoktatás eszméi és az oktatási technológia lehetőségei rendelkezésünkre állanak.

x x x

A tudatos beavatkozás érdekében mindenekelőtt tudnunk kell leszámolni a ma még élénken ható romantikus előítéletekkel, a multat kritikátlanul őrző és mára vonatkoztatva is maradéktalanul elfogadó szemlélettel. A szellemi élet felélénkölését sokan ma csak mint mennyiségi változást fogják fel, és ennek megfelelően a multban kialakult arányokat kívánják benne erőszakkal fenntartani. Érvényt kell szerezni annak az egyedül tudományos szemléletnek, mely szerint nem lehet egy adott kor eszménye alapján egy más korban ítéletet mondani. A tudástartalom megítélésében egyedüli mérce csak a ma valósága lehet, a kor amiben élünk, a társadalom, amely adott fejlődési szakaszban van, a cél amit meg akarunk valósítani. Igényeket megfogalmazni ma nem lehet sem az ókor, sem a középkor, de még a századforduló műveltségesezményei alapján sem.

A tudásnak és a hozzá vezető utnak, a tanulásnak ilyen felfogása, mindennapi szemléletté válása nem megy harc nélkül. A tanulás állandó, megszakítás nélküli folytonosságát teoretikusan, fogalmi síkon ma már szinte mindenki helyesléssel fogadja. Ez bár a multhoz képest haladás, de korántsem elegendő. A fogalmat a gyakorlat síkján kell valóra vál-

tani, a következtetéseket ott kell egyértelműen levonni. A permanens képzés olyan forradalmi változásokat sürget, amelyek szükségessé teszik az összes régi elképzeléseket, szokásokat felülvizsgáló céltudatos tevékenységet. A változás napjainkban még csak a gondolkodás síkján jelenik meg, a gyakorlat vonatkozásaiban még a kezdeti lépések megtétele előtt állunk. Meg kell vívni a harcot az arisztokratizmussal, konzervatizmussal, az áltudományos nézetekkel, le kell győzni a szokásokat, a régi tapasztalatokon nyugvó hiedelmeket. A tudás fejlesztésénél számolni kell azzal a dialektikus ellentmondással, hogy minél magasabb szintű lesz a tudás, annál nagyobb szellemi éhséggel párosul, vagyis a nagyobb tudás mindig együtt jár a szellemi kielégületlenséggel. Egy szinten túl ez az ellentmondás a tudásért folyó harc legfőbb mozgatóerejévé válik. Ugyanakkor azzal is számolni kell, hogy minél alacsonyabb szinten van a tudás, annál kisebb a szellemi éhség és az ebből származó mozgató energia is kisebb. Itt tehát a külső, tudást kiváltó energiahatásra annál nagyobb szükség van, minél alacsonyabb szintről kell a felemelkedést biztosítani.

A tudományos kutatások ma már bebizonyították, hogy a tudás magas szintje nem valami kivételes képesség eredménye, hanem olyan potenciális lehetőség, amely minden emberben adva van, csak tudatosan, differenciáltan és tervszerűen kell fejleszteni. A tanulás éppen ezért válhat társadalmi céllá, olyan folyamattá, amely nem kötődik életkorhoz, órákhoz és helyhez, olyan folyamattá, amely megtisztul minden öncélú ismeretektől.

Felhasznált irodalom

- MARKO MARKOV: Szocializmus és társadalomirányítás
/Kossuth 1973./
- V.ROMAN: A tudományos-technikai forradalomról
/Kossuth 1972/
- E.MARKARJAN: A marxista kultúra-elmélet alapvonásai
/Kossuth 1971/
- VARGA KÁROLY: Modernizálódás és tömegkommunikáció
/MRT Szakkönyvtár 1973/
- V.G.AJANASZJEV: Irányítás, képzés /Kossuth 1973/
- EDWARD SAPIR: Az ember és a nyelv /Gondolat 1971/
- Dr.NAGY JÓZSEF: A középfokú képzési rendszer fejlődési
tendenciái és távlati tervezése
/Kossuth 1972./
- RÓZSAHEGYI EDIT: Cél és tevékenység /Kossuth 1973/
- BORRHUS F.SKINNER: A tanítás technológiája /Gondolat 1973/
A felnőttoktatás demokratizálása
/Convergence 1972. 3.szám/
- MARCEL De Clenk: A felnőttoktatás fogalma napjainkban
- Dr.COLIN BLAKEMORE: A tanulás határai /New Scientist 1972./
- JEROLD W. APPS: A holnap felnőttoktatója - néhány gondolat és kérdés /Adult Education 1972.
3.sz./
- KAZIMIESZ WOJCICCHOWSKI: /A felnőttoktatási rendszer koncepciója Lengyelországban /Oswioto Deroslych
1972. 5.szám./